

УДК 373.2.015.3:159.953.5

С. С. ЖЕЙНОВА

старший викладач

К. В. КУРНОСОВА

Мелітопольський державний педагогічний університет
ім. Богдана Хмельницького

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті теоретично узагальнено проблему розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку та обґрунтовано підхід до її вирішення в умовах дошкільного навчального закладу; розкрито особливості розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку засобами творчих і винахідницьких завдань.

Ключові слова: активність, розвиток, здібності, пізнавальна активність, інтерес, пізнавальна діяльність, творчість, завдання.

Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що розвиток пізнавальної активності треба починати саме з дошкільного віку, оскільки вона активно взаємодіє з метою та результатами діяльності, із системою ціннісних орієнтацій, відображає волю, інтелект, почуття особистості, а також є необхідною передумовою готовності до навчання в початковій школі.

Сучасні психолого-педагогічні праці в контексті проблеми розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку розкривають сутність пізнавальної активності (О. Брежнева, Л. Буркова, Д. Годовікова, О. Кононко, С. Ладивір, М. Лісіна, Л. Лохвицька, Г. Люблінська, Б. Мухацька, К. Щербакова та інші), її структуру – види, типи, основні форми прояву, компоненти, критерії, рівні та показники (Л. Буркова, Д. Годовікова, С. Ладивір, М. Лісіна, Г. Люблінська, К. Крутій, М. Матюшкін, Б. Мухацька та ін.), індивідуальне зростання пізнавальної активності дітей (О. Белова, В. Кузьменко, С. Ладивір, Г. Ляміна, В. Пінчук, Р. Хаустова та ін.), виокремлюють низку засобів (Л. Артемова, О. Брежнева, Л. Буркова, Г. Бурма, Л. Венгер, З. Друзь, О. Івакіна та ін.).

У працях Д. Богоявленської, Л. Буркової, С. Гавриливої, Н. Дмитерко, З. Друзь, Г. Сироти, Г. Стадник особливого значення в роботі з дітьми набувають завдання різних видів і типів складності.

Мета статті – для подальшого дослідження процесу розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку визначити сутність поняття “пізнавальна активність”. З цією метою проаналізуємо різні погляди щодо трактування означеного поняття.

Аналіз філософської, наукової та психолого-педагогічної літератури свідчить, що розвиток розумової працездатності, пізнавальної діяльності та пізнавальної активності є важливою складовою діяльності дитини, яка здійснювалася протягом усього її життя. Учені філософи (Аристотель, Ф. Бекон, І. Кант, Г. Лейбніц, Д. Локк), психологи (Дж. Брунер, П. Гальперін) і педагоги (М. Матюшкін, І. Харламов, Г. Щукіна) неодноразово

відзначали необхідність прийняття суб'єктом активної позиції щодо пізнання навколишнього світу.

Перш ніж визначити сутність поняття “пізнавальна активність”, розглянемо поняття, які тісно з ним пов'язані. “Активний” (від лат. *Activus*) – діяльний, енергійний. “Активність” – це посилена діяльність, діяльнісний стан [4, с. 112]. Підтвердження зв'язку діяльності та активності знаходимо також у багатьох працях філософів. У філософії термін “активність” застосовують, як правило, у тісному зв'язку із тлумаченням поняття “діяльність”. “Діяльність” – специфічна людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої становить цілеспрямоване змінення та досягнення, перетворення, розпізнання, набуття знань, пізнання закономірностей об'єктивного світу; сукупність знань у певній галузі [4, с. 112].

Учені часто визначають взаємозалежність цих понять (оскільки “пізнання” – це активна діяльність індивіда), посилення одного поняття іншим: “пізнавальна діяльність”, “активність пізнання”, “пізнання, спрямоване на пошук невідомого” (Ф. Аквінський, Аристотель, І. Кант, Г. Лейбніц та ін.). Так, філософ Аристотель, розглядаючи пізнавальну діяльність дитини, зазначає, що знання не є продуктом пасивного споглядання дійсності, а виникає, розвивається й функціонує в процесі активної продуктивної діяльності дитини [4, с. 113]. Отже, у працях філософів зазначено, що активність пізнання тісно пов'язана з пізнавальною діяльністю, вони є взаємозалежними, і дитина отримує знання, тобто пізнає, активно діючи.

Термін “психічна активність” загалом визначається майже синонімічно до активності взагалі як міри взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю (Е. Голубєва, Б. Кадилов, Н. Лейтес). Поняття “розумова активність” має більш вузьке, поглиблене значення, порівняно з попереднім терміном, розкривається як потреба в розумовій діяльності (Д. Богоявленська), вона здебільшого виражається природно зумовленою потребою в розумових враженнях і розумових зусиллях дитини (Н. Лейтес) [6].

“Інтелектуальна активність” визначається як мислительна діяльність, що розгортається у своєрідних умовах і є інтегральною властивістю деякої гіпотетичної системи, основними компонентами якої є інтелектуальні (загальні розумові здібності) та неінтелектуальні (насамперед, мотиваційні) фактори розумового розвитку дошкільника (Д. Богоявленська, М. Лісіна) [6].

На тлі постійного уточнення та поглиблення поняття “активність” у філософській та психолого-педагогічній літературі найбільш розповсюдженими є такі визначення пізнавальної активності:

– мобілізування інтелектуальних, морально-вольових сил на досягнення конкретної мети навчання й виховання, прояв самостійності, творчості в процесі діяльності, ініціативи (К. Щербакова) [3, с. 412];

– якість особистості, яка спрямовує пізнавальні потреби на всіх етапах життя дитини й у різних видах і типах діяльності: навчанні, грі, праці (Л. Проколієнко) [3, с. 413];

– така активність, у процесі якої дитина вчиться пізнавати навколишній світ (О. Проскура) [3, с. 413];

– активність дитини, що породжує та забезпечує функціонування пізнавального інтересу, який є емоційно-забарвленим виявом потреб дитини, вибіркове активне ставлення до пізнання окремих явищ і предметів оточення (В. Максимова) [3, с. 414].

Пізнавальний інтерес і пізнавальна активність виникають за умов наявності пізнавальної потреби, як потреби в діяльності, спрямованої на отримання нових знань і вмінь (В. Юркевич). Інформаційними в контексті нашого дослідження є праці психологів і педагогів, які визначають особливості розвитку, сутність, різноманітність активності дитини протягом усього життя [7].

Ш. Надірашвілі, враховуючи теорію установки та класифікацію форм активності, розроблені Д. Узнадзе, дає власну, вдосконалену класифікацію форм активності дитини, у якій простежено тенденцію розвитку пізнавальної активності від задоволення допитливості в більш ранні роки життя дитини, навчання на більш високому рівні розвитку в шкільні роки і, врешті-решт, – до розумової праці на найвищому щабелі розвитку особистості.

Широкого висвітлення в психолого-педагогічній літературі набуло питання сутності активності та її виявлення в пізнанні дітей дошкільного віку. Найбільш відомі трактування науковців можна згрупувати у такий спосіб: бажання дії (мимовільне) (В. Оконь), активність як основна умова самостійності (Б. Єсіпов, І. Лернер), пізнавальна активність як одна з форм соціальної активності – “жива, енергійна діяльність, спрямована на виконання отриманого завдання” (З. Абасов), ставлення об’єкта до суб’єкта, що виявляється в системі опосередкування одного іншим (Л. Арістова); активність, зокрема й пізнавальна, визначають як широку категорію, що включає в себе й діяльність (А. Дьомін, В. Лозова, М. Матюшкін, М. Махмутов, О. Проскура, І. Харламов); пізнавальна активність як риса особистості, максимальний прояв індивідуальності (Л. Арістова, М. Данилов, В. Лозова Л. Проколієнко).

Із цих визначень бачимо, що більшість дослідників поняття “пізнавальна активність” пов’язують із розглядом діяльності, в якій, пізнаючи навколишній світ, дитина як активний суб’єкт прагне показати свою індивідуальність, самостійність, спрямувати волю, енергію, дії на досягнення позитивного результату дитиною.

Отже, виходячи з аналізу численних досліджень, поділяючи визначення сутності пізнавальної активності, сформульоване В. Лозовою, під “пізнавальною активністю” будемо розуміти рису особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством способів і знань діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності.

У філософській та психолого-педагогічній літературі визначено основні види пізнавальної активності. Так, В. Лозова серед них виділяє: ініціативно-автономну та нормативно-гетерономну; функціонуючу та потенційну; внутрішню та зовнішню; інтегральну та ситуативну; усвідомлену й імпульсивну; реконструктивну, репродуктивну й творчу пізнавальну активність. Кожен з названих видів активності має ступінь і певні рівні виявлення [2].

У працях науково-методичного характеру також можна зустріти визначення видів пізнавальної активності дошкільників (К. Крутій):

- перцептивно-мнемічна активність (у основному, це – активність запам'ятовування та сприйняття знань);
- операційно-дієва активність (пов'язана з виконанням різних видів розумових дій дитини в її внутрішньому плані);
- наочно-практична активність (різновид перцептивно-мнемічної активності, що виявляється в процесі сприймання практичних дій з предметами та наочних посібників, що вивчають);
- мотиваційна активність (це стимуляція різних видів пізнавальної активності, вироблення вмінь і навичок, розвиток позитивного ставлення до засвоєння матеріалу);
- творчо-пізнавальна активність (передбачає розвиток творчої діяльності) [5, с. 12].

Психологи та педагоги, розглядаючи механізми функціонування пізнавальної діяльності, зазначають, що вона частіше за все має дві форми – мислення та сприйняття. Ці форми є основними складовими пізнання, які різняться об'єктами (що пізнається), внутрішніми механізмами (як здійснюється пізнання), засобами (через що). За допомогою сприйняття частіше пізнаються зовнішні властивості предметів (форма, величина, колір). Їх відображенням у мозку є образи, що формуються під впливом безпосередньо чуттєвого пізнання предметів та їх властивостей. Мислення є засобом пізнання прихованих суттєвих властивостей предметів, внутрішніх зв'язків між ними: часових, кількісних, просторових, причинно-наслідкових [4].

Так, К. Щербакова виділяє такі форми прояву пізнавальної активності: самостійно формулювати пізнавальну задачу й уміння бачити; обирати засоби вирішення задачі з використанням ефективних і надійних прийомів і вмінь складати план; зрозуміти необхідність його перевірки та вмінь досягати результату.

В. Лозова визначає форми прояву пізнавальної активності старших дошкільників: відповідальність, допитливість (при потенційній пізнавальній активності), сумлінність, інтенсивність (при виконавській пізнавальній активності), енергійність, уміння обирати засоби діяльності та здійснювати просте перенесення (при реконструктивній пізнавальній активності), інтерес, ініціатива, оригінальність, самостійність, оптимальність (при творчій пізнавальній активності).

Г. Щукіна зазначає, що прояви пізнавальної активності та пізнавальної самостійності дуже різноманітні. Вони виражаються: у характері

вмінь, знань, способів діяльності, змістовності запитань, звернених до вихователя, мобільності їх застосування; у цілеспрямованості пізнавальних дій, їх доцільності, яка мотивується; у бажанні поширити, поглибити пізнавальну діяльність завдяки джерелам соціальної комунікації, через широке коло читання, радіо, телебачення. За визначенням Г. Щукіної, самостійність і активність виражаються в психологічному настрої діяльності старших дошкільників: особистій ініціативі, зосередженості, інтересі до діяльності, мислительних процесах, увазі [2].

Поряд з різноманітними формами прояву пізнавальної активності вчені визначають і показники прояву пізнавальної активності. Їх аналіз дає можливість більш ґрунтовного та глибокого розкриття особливостей пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку.

Серед показників прояву пізнавальної активності у філософській та психолого-педагогічній літературі вчені визначають: увагу, зосередженість, захопленість до вивчення матеріалу (К. Щербакова), особливий інтерес до оточуючих предметів (Д. Годовікова, М. Матюшкін); яскраво виражене бажання продовжувати заняття, прагнення до виконання різноманітних, особливо складних завдань (Д. Богоявленська, М. Матюшкін, А. Петровський, К. Щербакова); прояв самостійності в доборі способів дій, засобів, здійсненні контролю, досягненні результату (К. Щербакова); спілкування з дорослим, питання до нього, спрямовані на пізнавальні інтереси (Д. Годовікова, М. Матюшкін, К. Щербакова); постійне прагнення до предмета, емоційне ставлення до нього (Д. Годовікова).

У педагогічній літературі помічено традиційне визначення творчого (високого), інтерпретивного (середнього) та репродуктивного (низького) рівнів пізнавальної активності (С. Ладивір, В. Лозова, К. Щербакова, Г. Щукіна та ін.). У більшості досліджень можна помітити зростання від її репродуктивного до творчого рівня пізнавальної активності.

У зв'язку з цим звертаємо увагу на чисельні показники науковців про тенденцію позитивного зростання пізнавальної активності від простих до складних своїх проявів – від низького до високого рівня (В. Лозова, І. Харламов, К. Щербакова, Г. Щукіна та ін.).

Причому, характеризуючи творчий рівень прояву пізнавальної активності, вчені зазначають, що діти, які умовно належать до цього рівня, працюють тривалий час і з задоволенням, шукають власні способи дій, самостійно вирішують пізнавальні завдання. Старші діти, що виявляють інтерпретивний рівень розвитку пізнавальної активності, працюють самостійно, мають менш стійкий і тривалий інтерес до пізнання, але підтримують роботу за допомогою постійних запитань до педагога. Репродуктивний, (або відтворювальний) рівень розвитку пізнавальної активності характеризують тим, що діти старшого дошкільного віку, які виявляють його, легко відволікаються, мають нестійкий інтерес до пізнання, від самостійного пошуку відмовляються, охоче виконують завдання за зразком або повторюють за дорослим потрібні слова або дії.

Отже, в результаті аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури з'ясовано, що пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також виявляється як пізнавальна діяльність.

Пізнавальна активність є багатогранним і складним явищем. Вона має структуру, в якій вчені виокремлюють: перетворення та зовнішня активність (В. Дружинін); типи: продуктивний та адаптивний (М. Матюшкін); реалізована і потенційна активність (В. Лозова); види: функціонує й потенційна; внутрішня та зовнішня; ініціативно-автономна та нормативно-гетерономна; усвідомлена та імпульсивна; інтегральна та ситуативна; реконструктивна, репродуктивна та творча (В. Лозова); активність, стимульована з боку дорослого, та власна активність дитини (М. Поддяков); операційно-дієва, мотиваційна, перцептивно-мнемічна, творчо-пізнавальна, наочно-практична (К. Крутій); рівні: репродуктивно-наслідувальний, пошуково-виконавський, творчий; виконавський, реконструктивний, творчий; високий, середній, низький; форми прояву: самостійно формулювати пізнавальну задачу й уміння бачити; позитивне ставлення до діяльності; сумлінність; допитливість; креативність та винахідництво; доцільність пізнавальних дій, цілеспрямованість та ін.

Висновки. Аналіз філософських, психологічних і педагогічних аспектів досліджуваної проблеми дав можливість встановити, що пізнавальна активність – це риса особистості, яка виявляється в її ставленні до пізнавальної діяльності, що передбачає стан готовності, прагнення до самостійної діяльності, спрямованої на засвоєння індивідом соціального досвіду, накопичених людством знань і способів діяльності, а також знаходить вияв у якості пізнавальної діяльності.

З'ясовано, що розвиток пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку при вирішенні креативних і винахідницьких завдань – це процес і результат стихійних і педагогічних впливів на особистість дитини, що сприяють організації активного діяння, досягнення, переживання, самовираження, творчого відкриття нового.

Установлено, що в сучасних дошкільних навчальних закладах робота з розвитку пізнавальної активності дітей старшого дошкільного віку ґрунтується на вимогах наявних програм навчання та виховання дітей старшого дошкільного віку. Результати анкетувань працівників дошкільних навчальних закладів і спостережень свідчать, що у вихователів існує потреба в набутті практичних умінь і теоретичних знань з питань розвитку пізнавальної активності старших дошкільників.

Список використаної літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні : наук.-метод. посіб. / [наук.ред О. Л. Кононко]. – Київ : Дошкільне виховання, 2012. – С. 6–19.
2. Вільш І. Врахування сталих індивідуальних рис особистості як важливий аспект гуманізації навчання й виховання / І. Вільш // Педагогіка і психологія : науково-

теоретичний та інформаційний журнал АПН України. – Київ : Педагогічна думка. – 2008. – № 2. – С. 61–69.

3. Козлова С. А. Дошкольная педагогика : учеб. пособие для студ. дошк. отделений и фак. сред. пед. учеб. заведений / С. А. Козлова, Т. А. Куликова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Academia, 2000. – 416 с. – (Педагогическое образование).

4. Косенко Ю. Н. Проблема формирования творческой активности дошкольников в играх, отражающих содержание литературных произведений : материалы межвуз. сб. науч. трудов / Ю. Н. Косенко // Психолого-педагогические механизмы формирования качеств социально активной личности у детей дошкольного и младшего школьного возраста. – Москва : МГПИ, 2009. – С. 111–115.

5. Матюшкин М. В. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности / М. В. Матюшкин // Вопросы психологии. – 2011. – № 4. – С. 5–17.

6. Проскура Е. В. Развитие познавательных способностей дошкольника / Е. В. Проскура – Киев : Радянська школа, 1985. – 128 с.

7. Сирота Г. В. Воспитание познавательной активности учащихся учебными творческими заданиями : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Г. В. Сирота ; Минский гос. пед. ин-т. – Минск, 1987. – 17 с.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016.

Жейнова С. С., Курносова Е. В. Проблема развития познавательной активности детей старшего дошкольного возраста

В статье теоретически обобщены проблемы развития познавательной активности детей старшего дошкольного возраста и обоснован подход к ее решению в условиях дошкольного образовательного учреждения; раскрыты особенности развития познавательной активности детей старшего дошкольного возраста средствами творческих и изобретательских задач.

Ключевые слова: *активность, развитие, способности, познавательная активность, интерес, познавательная деятельность, творчество, задачи.*

Zheynova S., Kurnosova K. The Problem of Cognitive Activity of Children Under School Age

The article given theoretical generalization problem of underschool children's cognitive activity and grounded approach to its solution in terms of kindergarten; the features of cognitive activity of senior preschool children by means of creative and inventive problems in this research work.

Cognitive activity is independent, initiatively child activities aimed at knowledge of reality (as a manifestation of curiosity) and due to the need of solving the tasks facing it in specific situations. It is found teaching conditions for the development of cognitive activity of children under school age. One important pedagogical conditions of cognitive activity development is the use of creative and inventive problems. Established that creative tasks suggest that there are contradictions and complications which, in turn, increase the educational interests of that cause cognitive research actions suggest an independent Variadic finding ways to achieve results, stimulate the opening of new cognitive processes enliven, stimulate cognitive activity of the child.

The types of creative tasks for preschool children were grounded. These include: figurative, musical, verbal, logical-mathematical variable character, etc.

It is shown that the development of preschoolers' cognitive activity in solving creative and inventive problems – the process and the result of pedagogical and natural influences on personality, contributing to the organization of the act, experiences, achievements, opening new creative, expression.

Key words: *activity, development, abilities, cognitive activity, interest, cognitive acting, creativity, tasks.*